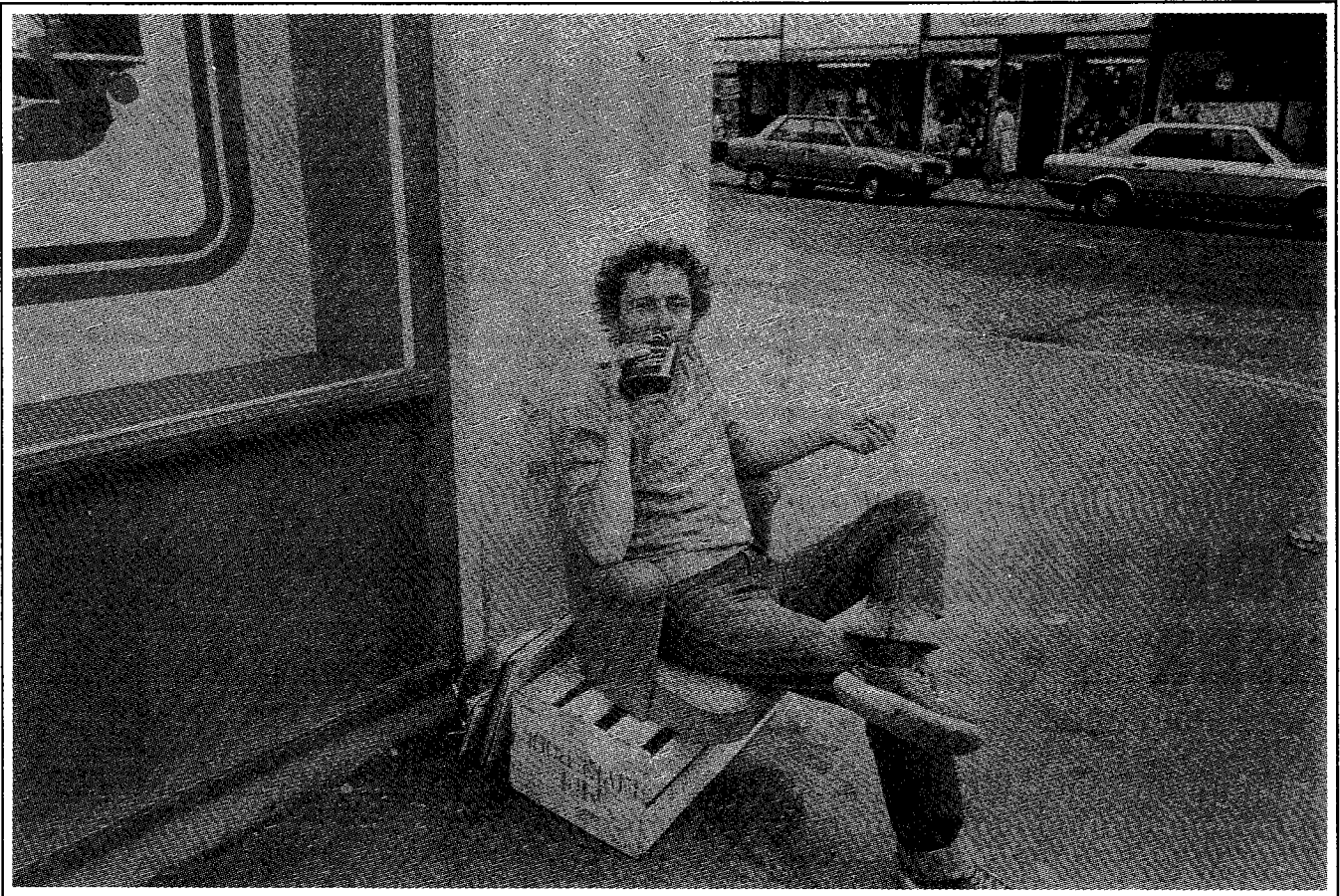

Krisis in zicht?

door Charles-André Udry

Heeft het kapitalisme haar krisiskarakter verloren? Was de grote beurskrach van oktober 1987 geen voorbode van een nieuwe recessie? Hoelang zal een recessie nog uit kunnen blijven? En als die er komt, worden alle belangrijkste imperialistische centra - de VS, West-Europa, Japan - dan getroffen? Op dit soort vragen probeert onderstaand artikel van Charles-André Udry een antwoord te vinden. Het stuk is geschreven vóór de huidige crisis in het Midden-Oosten.

De Amerikaanse economie gaat haar 92e maand van groei in sinds de laatste recessie van 1981-82¹. Deze economie is nog altijd de grootste ter wereld: ze neemt ongeveer 45 procent van het bruto nationaal produkt (BNP) van alle OESO-landen voor haar rekening². De laatste recessie had toegeslagen in alle geïndustrialiseerde landen en vormde voor de meeste ontwikkelingslanden het begin van een depressie die deed denken aan die van 1929. Dat werd nog versterkt door het uitbreken van de schuldenkrisis. Die recessie viel ook samen met het begin van de ineenstorting van de economieën in Oost-Europa.

Waarom nog geen recessie?

Het contrast met de totale janboel in de 'centraal geleide' economieën (Oost-Europa) geeft deze groeicyclus van acht jaar in de geïndustrialiseerde kapitalistische landen nog meer betekenis. Het onverwachte herstel dat optrad na de traumatische beurskrach van oktober 1987 - die werd beschouwd als waarschuwingssignaal van een ernstige recessie - versterkt het optimistische idee van een uitweg uit de crisis voor het 'centrum' van de internationale kapitalistische economie. Dat is het geval ondanks de algemene mini-krach in oktober 1989 of de grote beursval in Tokio begin 1990.

Zo stelt de Bank voor Internationale Betrekkingen (de BIB) in haar jaarrapport van 11 juni 1990 dat afgezien van de "omwentelingen in Oost-Europa, (...) de meest opmerkelijke gebeurtenis ligt in het feit van de economische groei die zich zo krachtig doorzet over een zo lange periode in een groot aantal geïndustrialiseerde landen in de westerse wereld, en die nogmaals de toch al optimistische voorspellingen overtreft".³ De werkloosheidscijfers zijn zeker gedaald, maar toch "kende de OESO als geheel een werkloosheidspercentage van 6,4 procent in 1989, vergeleken met het rekordcijfer van 8,7 procent in 1983". Dat rekord zal binnenkort ruim worden gebroken ... in Oost-Europa.

Maar de konstatering dat de krisisperiode met haar recessies van 1974-75 en 1980-82 grote sociale gevolgen heeft, doet desalniettemin de vraag rijzen: waar komt dat langdurige herstel in het centrale deel van de kapitalistische wereldeconomie vandaan? Het antwoord op die vraag is niet eenvoudig. Als dat wel zo was, dan zouden we geen getuige zijn van grote twijfels bij de verschillende deskundigen.

Cyklië verloop Steeds wanneer een cyclus langer duurt dan verwacht, kondigen futurologen het einde van de economische cykli aan. Ofwel van een opeenvolging van de volgende fasen: een snelle ontwikkeling; een grote bloei; een vertraging van de groei en een recessie die al dan niet uitloopt op een depressie. Dergelijke voorspellingen hadden sukses tussen 1961 en 1969. De Amerikaanse economie kende toen een periode van 106 maanden groei ... door de militaire uitgaven van de Vietnam-oorlog. Europa maakte tegelijkertijd haar na-oorlogse bloeiperiode mee. Andere ekonomen zijn voorzichtig en benadrukken juist dat hoe langer de fase van snelle ontwikkeling duurt hoe langer ook de re-

cessie zal duren. Zij leggen de nadruk op de grote onevenwichtigheden die er blijven bestaan (betalingsbalanstekort van de VS, schulden, enzovoorts). Tenslotte zijn er enkelen die met het nodige gezond verstand opmerken: "Dat de wereld ontkomt aan een grote recessie betekent nog niet het einde van de economische cyclus."⁴

Wij kunnen ons daar gemakkelijk bij aansluiten. Want voor ons maakt het cyklië verloop van de kapitalistische economie deel uit van haar 'wezenlijke natuur'. Toch stellen zich ten minste drie vragen, die met elkaar te maken hebben. Vormt het huidige elan een voorbode voor een nieuwe toename van de groei in de jaren negentig (vergeleken met de periode vanaf 1974-75)? Wat zijn de redenen voor de lange cyclus van economische groei vanaf 1983? Wat voor economische conjunctuur kunnen we op korte termijn verwachten? Het antwoord op deze vragen is beperkt. 'Genuanceerd', zouden degenen zeggen die hun neus ophalen voor de moeilijkheden waar je mee te maken krijgt als je probeert vat te krijgen op de dynamiek van een economies wereldsysteem, waarvan de veranderingen zich in een hoog tempo doorzetten.

Het leidt geen twijfel dat de bezuinigingspolitiek die sinds het begin van de jaren tachtig met kracht is doorgevoerd z'n vruchten heeft afgeworpen voor het kapitaal. En dat die heeft bijgedragen aan het verhogen van de meerwaardevoet en de winstvoet. Het weekblad *The Economist* noemde in haar analyse van "diepgaande veranderingen" van de britse economie als eerste: "De macht van de vakbonden is sterk verkleind".⁵ Wat we hebben gezien is matiging, stagnatie of daling van de lonen. En tegelijkertijd een sterke stijging van de arbeidsproductiviteit en fiskale voordelen voor de ondernemers, terwijl er intussen gesneden werd in de sociale uitgaven; het goedkoop openstellen van nieuwe sectoren voor het kapitaal door privatiseringen; een daling van de grondstoffenprijzen en van de olieprijs, wat vanaf 1985 samenviel met een daling van de dollar. Dat heeft bij elkaar een beperking van de kosten mogelijk gemaakt en een verhoging van de 'winstvoet', een verbetering van de rentabiliteit van het geïnvesteerde kapitaal. En dus investeringen, in de verwachting van een goede 'winstmarge'.

Sinds 1984-85 is er ongetwijfeld sprake van een massale groei van investeringen in kapitaalgoederen. En van een verspreiding van uitvindingen die leiden tot vernieuwing en tot grote omvorming van het produktieve industriële apparaat, met een heroriëntering op nieuwe produktiesektoren door hele industriële groepen. Het koppel 'komputer-kommunikatie' heeft in bijna alle segmenten van de economie haar intrede gedaan. Zo breidt de 'industrialisatie' zich uit naar talrijke sectoren die gerekend worden tot de dienstensektor. Het gaat daarbij onder andere om diepgaande veranderingen in het 'produktieve apparaat' van de banken, de verzekeringen of de gezondheidszorg en niet alleen in traditionele sectoren als transport en telekommunikatie. Die 'industrialisatie' opent de weg naar nieuwe markten en biedt mogelijkheden tot grote investeringen. Deze snelle omwenteling heeft de kloof in produktiviteit en technologie met de economieën

van het Oost-blok snel vergroot, vergeleken met de jaren zestig en zeventig.

Sterke opgang De afgelopen vijf jaar zijn in hoog tempo innovaties doorgevoerd in het productiesysteem, gestimuleerd door de opgang van de winstvoet en de expansie van de wereldhandel. Dat is duidelijk te zien aan de dynamiek van de productieve investeringen, het aandeel van de investeringen in het BNP, in Japan⁶. Dat bereikte in 1989 een percentage van 22 procent, hetzelfde niveau als in 1973. En in 1988-89 waren die productieve investeringen even groot als die in de VS, ondanks de kleinere omvang van de Japanse economie. De toename van het investeringsniveau is ook zeer duidelijk te zien in de Bondsrepubliek (BRD). Dat nadert daar het niveau dat vóór de recessie van 1974-75 bereikt werd. Afgezien van enkele bijzondere gevallen zien we eenzelfde tendens in een groot aantal andere landen van de EEG en de Europese Vrijhandels Associatie (EVA)⁷.

We hebben dan ook te maken met een groei-cyclus die niet onderschat kan worden. En die heeft een ander karakter dan de wifelende opgang in de periode 1976-82.

Amerika ... en de desynchronisatie

We moeten een probleem naar voren halen dat niet onbelangrijk is: de VS blijven achter. De verhouding van de productieve investeringen tot het BNP blijft onder het niveau van begin jaren tachtig: 9,6 procent in 1989 tegen 12 procent in 1979. Welnu, het investeringsniveau is van invloed op de groei van de productiviteit. Die bepaalt op de middellange en lange termijn de internationale concurrentiekracht (de export). We zien hier dus een element van de relatieve neergang van de VS en van de zwakte van haar huidige opgang.

Maar deze neergang en kwetsbaarheid zijn het kenmerk van een nog overheersende economie. In 1988 namen de VS 34 procent van de industriële productie van de OESO voor haar rekening. Alle Europese lidstaten van de OESO bij mekaar waren goed voor 40 procent en 20 procent kwam voor rekening van Japan. De VS waren in 1988 goed voor 45 procent van het BNP van de landen van de OESO. Wat er in de VS gaat gebeuren heeft niet meer dezelfde gevolgen voor de rest van de wereld-economie als in 1950, toen de dit land nog 62 procent van de productie van de huidige lidstaten van de OESO voor haar rekening nam. Maar het Amerikaanse aandeel in de koek is natuurlijk niet te verwaarlozen. Dat is de afgelopen jaren bovendien gevoed door een grote hoeveelheid kapitaal uit Europa, Japan en sommige OPEC-landen. Die dekten de dubbele tekorten - een handelstekort en een begrotingstekort - die in de VS pijlsnel groeiden. De VS zijn een schuldenland, zowel binnenlands als buitenlands, maar ze vormen wel een grote markt voor export uit Europa, Japan en Azië.

Wat zal het effect zijn van een toekomstige Amerikaanse recessie op de groeidynamiek van de Japanse en Europese economieën? Om dat goed te kunnen inschatten moeten we niet vergeten dat een Amerikaanse recessie (of zelfs maar een langdurige

vertraging van de groei) zich niet zal beperken tot een daling van de industriële productie met een toename van de werkloosheid. Ze kan samengaan met financiële schokken. Dat wil zeggen met insolventie (het niet meer kunnen betalen) van verscheidene instellingen met schulden: ondernemingen, banken, onroerend goed-instellingen, openbare fondsen. De gevolgen daarvan zouden kunnen leiden tot een rem op de groei van de Japanse en Europese economieën, wat grote schrik teweeg zou kunnen brengen. "De FED (de Amerikaanse centrale bank; noot vert.) is bezorgd vanwege de groei van de schuld van de Amerikaanse ondernemingen en de overduidelijke kwetsbaarheid van het Amerikaanse financiële systeem", schrijft *The Economist*.⁸

De huidige periode van internationale economische opgang loopt uit op nieuwe krachtsverhoudingen tussen de overheersende economische polen - Japan, Europa, de VS - waarin de VS opnieuw een stap terug moeten doen. Bovendien heeft de economische opgang van aan de ene kant Europa en Japan (Taiwan, Zuid-Korea) en aan de andere kant de VS, een andere basis. Dat zal leiden tot een sterkere desynchronisatie van de economische cyclus en daarmee van de bijbehorende effecten. De neergang van een economische 'leider' wordt niet vanzelf door een andere natie overgenomen. Dat betekent dat de markten niet tegelijkertijd inkrimpen.

Het is niet alleen moeilijk om in deze puzzel van een veranderende wereld-economie de stukjes op de juiste plaats te leggen, ze passen ook niet allemaal. Want de VS zijn niet de enige stukjes van die puzzel. De landen van de Derde Wereld zijn nog lang niet uit de crisis geraakt waar zij begin jaren tachtig in terecht kwamen. Voor de landen in Oost-Europa geldt dat die (afgezien van de DDR) wel een groot nieuw terrein voor accumulatie vormen, maar dat is pas voor overmorgen en niet in dezelfde mate voor de drie overheersende polen. De 'stralende' toekomst voor het kapitaal in het Oosten is in aantocht ... maar pas na de komende recessie in de VS.

Drie pepmiddelen Hoewel de dynamiek van de huidige cyclus niet los gezien kan worden van de groei van de productieve investeringen, zijn er ook andere factoren die haar lange duur verklaren.

1) Een zeer recente studie van de onderzoeksafdeling van het Kongres van de VS spreekt over ongerustheid bij de grote wapenfabrikanten. Zij kunnen een daling van de orders van het Pentagon niet compenseren met wapenverkopen, "zelfs niet naar de rijke olie-producerende landen".⁹ Dat is een verhelderende opmerking, want de landen uit het Nabije en Midden-Oosten vormden vanaf het begin van de jaren tachtig een belangrijke afzetmarkt met gegarandeerde winstmarges voor de sleutelsectoren van de Amerikaanse, Britse, Franse of Duitse industrie: de wapenfabrieken. Alleen al Saoedi-Arabië heeft tussen 1981 en 1988 voor 46,7 miljard dollar wapens geïmporteerd. En Irak was goed voor aankopen van 45,7 miljard dollar. Voeg daaraan toe de wapenaankopen van de Arabiese Emiraten, Syrië, Iran, Israël en Egypte en je komt makkelijk aan de 250 miljard dollar.¹⁰ Dat bedrag is nog veel hoger als je er de aankopen van materiaal bij optelt, dat niet

alleen direct met deze 'bewapeningsinspanning' is verbonden, maar ook met de 'organisatie' van een oorlog als die tussen Iran en Irak. Een oorlog die 1 miljoen doden kostte tussen 1981 en 1988 en die het opengooien van deze markten bevorderde.¹¹

Maar dat is nog maar één aspect van de militaire doorstroming van oliedollars. De andere kant van het verhaal is dat deze landen op grote schaal olie moesten verkopen om hun wapenaankopen te kunnen financieren. En daarmee hebben ze het oliecartel, de OPEC, laten springen. Gevolg: een daling van de olieprijs (die vanaf 1985 samenviel met een daling van de dollar). In de geïndustrialiseerde landen, die hun olie-aankopen in de OPEC-landen vergrootten, heeft dat de produktiekosten doen dalen. "Het inzakken van de olieprijs in 1986 kwam op een mooi moment en betekende een stimulans voor de groei van de japanse en Amerikaanse economieën, die buiten adem begonnen te raken". Aldus *The Economist*.¹²

Om de konsekwenties van dit groeimechanisme voor de geïndustrialiseerde landen te begrijpen, moeten we de twee effecten bij mekaar optellen. Aan de ene kant een stijging van de inkomsten uit de verkoop van wapens. En aan de andere kant een daling van de energierekening.

Iran en Irak hebben in 1989 meer olie geproduceerd dan Saoedië-Arabië. Zij zitten beide met een wederopbouwprobleem en Irak moet achterstallige betalingen voor wapenaankopen aan Frankrijk financieren. Wat betreft de olieprijs bestaat er onze-

kerheid ... na een verhoging in 1989 en een daling begin 1990.

2) Een tweede impuls, die al vaak genoemd is, komt van het 'militaire keynesianisme', dat haar stempel heeft gedrukt op de groei van de jaren tachtig. Tussen 1980 en 1985 is het BNP van de westerse geïndustrialiseerde landen gemiddeld met 2,2 procent gegroeid, maar de militaire uitgaven stegen met 5,7 procent. Tussen 1970 en 1980 waren deze cijfers respectievelijk 3,1 procent en 0,8 procent.¹³ Deze explosie van militaire uitgaven wordt gedragen door het verstrekken van subsidies aan de grote wapenfabrikanten. Die subsidies zijn mogelijk door drastische kortingen op de sociale uitgaven en door een sterke groei van de openbare schuld. Ondanks de huidige politieke kontekst heeft Bernard D. Nossiter met een zeker gevoel voor realisme zo z'n twijfels bij een drastische reductie van de bestellingen van het Pentagon bij de Amerikaanse industrie. Want volgens de 'grote militaire keynesiaan Ronald Reagan' zijn "de budgetten van het Pentagon een belangrijk instrument voor de economische politiek".¹⁴ Richard Cheney, de Amerikaanse Minister van Defensie, stelt voor het fiscale jaar 1991 een militaire begroting voor van 303,3 miljard dollar, tegen 302 miljard in het voorgaande jaar.¹⁵ Toch is het waarschijnlijk dat de militaire keynesiaanse pomp haar vermogen beperkt onder druk van een gigantische Amerikaanse begrotingstekort.

3) In de derde plaats is al deze jaren de openbare schuld blijven groeien. In de VS is de openbare federale schuld gestegen van 908 miljard dollar in 1980, via 1.817 miljard in 1985 tot 3.107 miljard dollar (geschat) in 1990. In de BRD is de openbare schuld (zonder de posteries en de spoorwegen) gestegen tot 923,5 miljard dollar. Inklusief de grote openbare werken gaat het om meer dan 1.000 miljard, oftewel 41 procent van het BNP in 1989.¹⁶ Ze is sinds 1980 bijna verdubbeld!

Stabiele vlucht en luchtzakken

Het is duidelijk dat de situatie in de BRD heel wat gezonder is dan in de VS. Maar de snelle stijging van de openbare schuld bevestigt dat de keynesiaanse pomp goed heeft gefunctioneerd, ondanks alle grote liberale verhalen. En de privé-schulden hebben dat ritme gevolgd. Het weekblad *Business Week* constateert: "De schuld van de konsumenten (in de VS) is in de periode 1984-1988 gestegen in een tempo van dubbele cijfers, een ongekende stijging die heeft bijgedragen aan de economische groei".¹⁷ In Groot-Brittannië is de sterke toename van de persoonlijke hypotheek een van de opvallende kenmerken van de jaren tachtig. En er zijn meer voorbeelden te geven.

Op de lange duur hebben deze drie soorten pepmiddelen niet meer hetzelfde effect. In de meeste gevallen kan de dosis niet in eenzelfde tempo blijven stijgen, bijvoorbeeld in de VS. Wat nu? De terugslag op de Amerikaanse conjunctuur zal dus het scherpst zijn. De daling van de winstvoet in de industrie heeft zich in het eerste trimester van 1990 herhaald. De industriële investeringen zitten dus aan hun plafond. De bouw (van huizen en fabrieken) zit in een duikvlucht. De verkoop van auto's stagneert en de

autofabrikage daalt. Een sektor van de wapenindustrie zakt in. Een belangrijk deel van de economie zit dus al in een recessie.

Een vertraging van de economische groei - door het samenvallen van het inzakken van de winstverwachting en van de vraag - wordt klassiek bestreden met een doorslaggevend 'konjunktureel instrument': de geldinjectie in het economies circuit door de autoriteiten, zoals dat in een bijzondere vorm is gedaan bij de krach van 1987. Het is niet erg duidelijk hoe de Amerikaanse regering het huidige, in de jaren van groei zo gestegen tekort, nog aanzienlijk zou kunnen vergroten om een snelle groei te stimuleren. Temeer daar een afzwakking van de conjunctuur ook nog eens het effect heeft dat het begrotingstekort toeneemt, als gevolg van een daling van de inkomsten en een relatieve groei van de uitgaven.

In dit mismoedige klimaat worden talrijke ondernemingen die zijn overgenomen door schuldfinanciering, nu ingehaald door hun schulden, die ze niet meer kunnen aflossen. Zes van de tien grootste faillissementen uit de Amerikaanse geschiedenis hebben de afgelopen anderhalf jaar plaats gevonden.¹⁸ Dat voorspelt ongelukken wanneer er een recessie of zelfs alleen maar een langdurige vertraging van de groei optreedt. Talrijke banken zijn betrokken bij slechtlopende zaken, zowel in onroerend goed als bij de financiële herstructurering van fondsen. De redding van de spaarbanken - die volgens de huidige meest voorzichtige schattingen tot aan 1999 456 miljard dollar gaat kosten - zou best gevolgd kunnen worden door een noodzakelijke reddingsoperatie voor enkele andere banken.¹⁹ Na het feestvieren aan de tafel van het krediet, zal de indigestie zich doen voelen als de rekening wordt gepresenteerd. Een Amerikaanse recessie - nogmaals: tot nu toe is die tegengehouden ten koste van een torenhoge schuldenberg - hoeft niet het elan van de cyclus in de BRD of zelfs in Japan te breken.

Maar gezien de omvang van de financiële perikelen kunnen tegenslagen hun uitwerking hebben op de financiële systemen, waarvan de zwaktes zijn onderschat.

De BRD en de rest van West-Europa hebben niet alleen het perspectief van 1992 voor de boeg, maar ook de Duitse eenwording. Die laatste betekent nieuwe afzetmarkten voor Duitse bedrijven die hun (oost-Duitse) 'konkurrenten' zullen wegvagen. De eenwording zal goedkope en goed opgeleide arbeidskrachten opleveren en de stijgende werkloosheid in het oosten zal een matigend effect hebben op de lonen in een expansieve periode. Dat alles zal de conjunctuur versterken.

Toch blijven er twee vragen open. In welk tempo en in welke omvang zullen er investeringen volgen in de DDR? En wat voor fiskale belasting op de lonen - om de rente op schulden te kunnen betalen - zal de regering in Bonn kunnen doorvoeren om een Anschluss op krediet (waarvan de gevolgen overigens leiden tot een hogere inflatie) te kunnen financieren?

Uitbuiting van het Oosten

Voor bijna alle landen van Oost-Europa geldt dat zij

te maken hebben met een verslechtering van de verhouding tussen hun schulden en exportinkomsten. En dat ze geen beroep meer kunnen doen op de Sovjet-Unie voor kredieten, want dat land zit met haar eigen crisis en bovendien is de Comecon gesprongen. Die situatie heeft de imperialistische landen ertoe gebracht de Europese Bank voor Herstructurering en Ontwikkeling (BERD) op te richten, met als voorzitter de Franse schrijver Jacques Attali. Deze bank zal de ondernemingen verzekeren die in Oost-Europa de infrastructuur gaan aanleggen (transport, telekommunikatie, e.d.) en bepaalde grote investeringen. De privé-banken die bang zijn voor sociaal-politieke wanorde en die weten dat de omvang van een markt niet afgemeten wordt aan het aantal inwoners, maar aan hun koopkracht, zijn voorzichtiger met hun steun aan degenen die zich op het Oosten storten, ... met meestal weinig kapitaal op zak! Toch zien we dat heel wat Duitse en andere bedrijven een duwtje in de rug krijgen van de BERD.

Zal de golf van produktieve investeringen in Europa en in Japan uitlopen op een sterke en duurzame groei? De tegenstrijdigheden en de desynchronisatie die de wereld-economie en haar cycli markeren duiden erop dat het pad van de groei geen snelweg zal zijn. Er zijn talrijke bedrijven die weinig kans maken om erop te komen of die kans maken op een slip. Meer in het algemeen kunnen we ons afvragen of de markten die inkrimpen (Derde Wereld, bewapening) zondermeer gekompenseerd zullen worden door markten die elders open gaan (Oost-Europa, sommige Aziatische landen), zodat het totaal op nul uitkomt. Of zullen ze de investeringen beïnvloeden en uitlopen op een kumulatieve dynamiek? We eindigen met een vraag. Veelzeggend voor dit moment. (27 juni 1990)

Noten:

1. Een recessie wordt officieel gedefinieerd als een daling van de industriële productie die tenminste twee trimesters duurt.
2. De 24 landen van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) hebben samen zo'n 17 procent van de wereldbevolking, maar omvatten bijna 70 procent van de industriële productie en van de wereldhandel.
3. BIB, zestigste jaarverslag, 1 april 1989 tot 31 maart 1990, Bazel, 11 juni 1990.
4. The Economist, 9 juni 1990.
5. The Economist, 23 juni 1990.
6. International Herald Tribune (IHT) 25 juni 1990.
7. De EVA is in 1959 opgericht en omvat Oostenrijk, IJsland, Noorwegen, Zweden, Zwitserland en Finland. Groot-Brittannië en Denemarken waren ook lid, maar zijn inmiddels overgestapt naar de EEG.
8. The Economist, 9 juni 1990.
9. IHT, 22 juni 1990.
10. Financial Times, 11 januari 1990.
11. World Military and Social Expenditures 1989, Ruth Leger Sivard, Washington, p.22.
12. The Economist, 9 juni 1990.
13. State of the World, Lester Thurow, World Watch Institute, 1989.
14. IHT, 29 mei 1990.
15. Financial Times, 21 juni 1990.
16. AGEFI, 22 juni 1990.
17. Business Week, 25 juni 1990.
18. IHT, 11 juni 1990.
19. IHT, 2-3 juni 1990.